

BARTA JÁNOS

A HABSBERGOK AGRÁRPOLITIKÁJA

A szekció kitűzött tematikája a Habsburgok gazdaságpolitikájának két évszázadáról kínál áttekintést, nevezetesen a 17. és 18. századéről. Amikor most a bécsi agrárpolitikáról és elsősorban annak magyarországi hatásáról kívánok szólni, mégis csaknem kizárólag a 18. századból származó elképzelésekre és döntésekre tudok hivatkozni. Az okok nyilvánvalóak: a 17. századi Habsburg uralkodók politikájában alig találunk konkrét kezdeményezést, amely a magyar mezőgazdaság megváltoztatására irányult volna. Hiányzott a mezőgazdaság iránti közvetlen érdeklődés a merkantilisták gazdasági elméletéből is. Az osztrák kameralisták, akik először kínáltak gazdasági programot az udvarnak sok túlzó, idealista javaslatot nyújtottak be az ipar és a kereskedelem javítására (kereskedelmi társaságok, gyarmatok alapítása), a mezőgazdaság azonban nem szerepelt programjukban.

A kameralisták esetében azonban két körülményről mégsem szabad elfeledkeznünk. Egyrészt Ausztriában a kameralisták voltak az elsők, akik a fejlettebb nyugat-európai országokhoz való felzárkózás politikáját próbálták követni, másrészt a bécsi kameralisták egyike, Philipp Wilhelm von Hörnigk ismerte fel először, hogy a Habsburg monarchia alkalmas gazdasági autarchia kialakítására. Egyetlen autarchia sem nélkülözheti azonban a mezőgazdasági termékeket, így tekinthette Hörnigk Magyarországot a monarchia számára „valóságos kenyér-, zsír- és húsbányá”-nak. A nevezetes meghatározás a szerző *Oesterreich über alles...* c. munkájában, egy évvel Buda visszafoglalása előtt és egy évvel az egykori magyar főváros kudarcba fulladt ostroma után jelent meg. 1685-ben a széthullott Magyar Királyságot élelmiszerforrásként beállítani Ausztria számára éppen annyira irreális volt, mint afrikai vagy ázsiai gyarmatot szerezni.

A 17-18. század fordulóján Magyarországnak, a monarchia eddig minden szempontból periférikus országának a jelentősége két ismert ok következtében megnőtt: a török kiűzése nyomán egész Magyarország Habsburg uralom alá került, ugyanakkor a Habsburgok — vereséget szenvedve a spanyol örökösödési háborúban — kiszorultak Nyugat-Európából. Magyarország az ún. dunai monarchiának területileg kb. 60%-át, népessége számát tekintve a 18. század végén kb. 40%-át tette ki. S ezúttal sem szabad elfeledkeznünk egy gyakran elhanyagolt körülményről: Magyarország 1740-ig (VI. Károly császár haláláig) a monarchia legfontosabb határországa volt. A török kiűzését 40 éven belül két újabb súlyos török háború követte. 1686-ban az osztrák hadvezetésnek a Buda ostromára felsorakozott hadsereg ellátására az élelem túlnyomó többségét Ausztriából és Csehországból kellett előteremtenie. A 18. század hadseregei is tekintélyes mennyiségű élelmiszert igényeltek, s erről az udvarban sem feledkeztek meg. A mezőgazdaság iránti érdeklődés így lassan megjelent az állampolitikában, a VI. Károly korabeli telepítéseket az agrárpolitika egyfajta közvetett elemének tekinthetjük.

Rendszeres állami gazdaságpolitikáról természetesen legfeljebb Mária Terézia uralkodásától kezdve lehet beszélnünk. A királynő több hivatali hozott létre a gazdaságirányítás tökéletesítésére (többek között: *Universalkommerzdirektorium* 1746 és *Hofkommerzienrat* 1761), rendeletek százait bocsátotta ki az ipar és a

mezőgazdaság ösztönzésére (rendeletek százaira volt szükség, mivel minden ország és tartomány esetében külön döntés született), s jelentős összeget biztosított a manufaktúrák és a mezőgazdasági társaságok támogatására. Mégis minden politikai jellegű változás és a gazdaság előrehaladása ellenére gazdaságpolitikája alapelveiben merkantilista maradt.

A 18. században a merkantilizmus többé nem számított modern gazdasági elméletnek, a merkantilista védővámrendszer mégis bizonyos védelmet szolgáltatathatott Európa viszonylag elmaradott országaiban a belső piac biztosítására. Az adott pillanatban a merkantilista vámrendszer kínálta a legjobb lehetőséget a hazai termelők védelmére, valamint a termelés ösztönzésére, a merkantilista előjogok, köztük a monopóliumok szolgáltatták a legjobb eszközt a termelők és a termelés ellenőrzésére, így például a céhen kívüli iparosok adóinak és szolgáltatásainak biztosítására. Végül a merkantilizmus közép-európai változata, a kameralizmus nem zárhatta ki a mezőgazdaságot és a telepítést sem elméletének köréből.

Mária Terézia és később II. József is megpróbálták a merkantilista politika minden előnyét kihasználni. Ezúttal arra kell emlékeznünk, hogy a Habsburg monarchia a 18. század közepén még semmiféle szempontból nem képezett egységet. Az itáliai és a németalföldi tartományokon túl maguk a dunai országok is nagy eltéréseket mutattak mind politikai, mind gazdasági téren. A mezőgazdaság és az agrártársadalom sokoldalúsága a nagy európai régiók határait is áttörte. Míg Alsó- és Felső-Ausztriában vagy Tirolban nem találjuk nyomát a földesúri sajátgazdaságok (a majorságok) kiépítésének vagy a robotszolgáltatás nagyobb súlyának, addig ezek a jelenségek Csehországban, Magyarországon általánossá váltak és részben Stájerországra is átterjedtek. Az osztrák-cseh tartományok magasabb technikai színvonalával szemben Magyarország (Erdélyt is beleértve) és Galícia mezőgazdasága meglehetősen elmaradott volt.

Az új, 1754-ben bevezetett vámrendszer biztos belső piacot akart teremteni a monarchia termelői számára. A belső vámok többségének felszámolásával a kereskedelmi lehetőségek egyszerűbbé és gyorsabbá váltak. A különböző ipari- és agrártermékek cseréje a birodalom valóságos egységéhez vezető utat könnyítette meg. A mezőgazdaságban a bécsi udvar a modernebb művelési módszereket pártfogolta, a gazdáknak takarmánynövények magját és tenyészállatokat kínált. A mezőgazdasági szakkönyvek kiadói és az újonnan szervezett mezőgazdasági társaságok pénztámogatást kaptak. A technikai problémákat persze nem különíthetjük el a társadalmi változásoktól. A mezőgazdasági vonatkozású intézkedések sorát a Mária Terézia féle úrbérrendezéssel és II. József jobbágyrendeletével egészíthetjük ki.

Mégis, minden jó szándék és ösztönzés ellenére a Habsburgok gazdaságpolitikája már a kortársaktól erős bírálatot kapott. Féltékenység támadt az ipari és az agrártermelők között, elkerülhetetlenné vált az egyes országok-tartományok rivalizálása. Az egyes tartományok panaszai a Habsburg politikával szemben sokáig meghatározták a nemzeti történetírások alaphangnemt. A 19. század történetírói különben szívesen hasonlították Bécs idealista gazdasági céljait a megvalósulásban mutatkozó eredményekhez, s az udvar gazdaságpolitikája ezekben az összevetésekben többnyire teljesen hatástalannak bizonyult. Később, a 20. században a történetírás a Habsburg országok 18. századi, kétségkívül meglévő gazdasági fejlődését teljesen elkülönítette a gazdaságpolitikától.

A hosszú vitát természetesen aligha lehet egy rövid referátummal befolyásolni. Mégis szeretnék a Habsburgok védelmében néhány körülményre hivatkozni, így

mindenekelőtt gazdaságpolitikájuk hatékonyságának kérdésére. A bírálók között sokan voltak, akik éles határt húztak az elmélet és a valóság között. Ez azt jelenti, hogy az uralkodók (Mária Terézia és II. József) nem ismerték fel országaik valóságos fejlődési állapotát. Részben ez így is volt: a királynő és fia reformtörekvéseinek megindításában ugyan elengedhetetlen volt birodalmuk elmaradottságának felfedezése, ennek fokát azonban már nem tudták a valóságnak megfelelően felmérni. Az udvarban alig vették figyelembe az egyes országok és tartományok társadalmi-történelmi különbségeit vagy földrajzi-éghajlati viszonyait. Így egyes országokban már létező módszerek bevezetésére ösztönözhettek, míg másutt teljesen irreális növényi vagy állati kultúrákat ajánlhattak.

Nézzünk erre két példát. A bécsi politika nem tett alapvető különbséget az örökös tartományok és Magyarország között, a rendeletek hazánkban is a takarmánynövények termesztésére, a vetésforgók bevezetésére és a jószág istállózó tartására ösztönöztek. De vajon milyen eredményt lehetett ettől elvárni, amikor az alföldi parasztok között akadt olyan, aki — nem tudván, hogy a takarmánfüveknek magjuk van — az apróra vágott fűvet vetette el. Hogyan remélhettek ösztönző hatást az udvar által támogatott könyvektől, amikor a földművesek jelentős része nem tudott olvasni? Hasonló tájékozatlanságra vallott, amikor az udvar bizonyos egzotikus növény- és állatkultúrákat akart Magyarországon meghonosítani. Bécsben Dél-Magyarországot olyan éghajlatú területnek vélték, ahol szubtorpikus-mediterrán kultúrákat is meg lehet honosítani. Mária Terézia 1762-ben fordult kérdéssel az udvar gazdasági hivatalnokaihoz, hogy alkalmas-e Dél-Magyarország a gyapot, a rizs, valamint több festékalapanyagot biztosító keleti növény termesztésére. A gyapottal és az indigóval folytatott kísérletek azonban gyors kudarccal végződtek, s csak átmeneti sikert hozott a rizs termesztése is. Tartósabb eredményt csak a vörös buzér (*Krapp*) és a kék csülleng (*Waid*) termesztésével értek el.

Megállapíthatjuk, hogy a bécsi udvar agrárpolitikájának volt egy idealista, vagy ha nem próbálunk ilyen szépen fogalmazni, egy doktriner, a valóságtól bizonyos fokig idegen jellege. A magyarországi politikában ez fokozottabban jelentkezett, mint az osztrák és a cseh tartományok esetében, mivel az udvarban a magyarországi viszonyokat még kevésbé ismerték, mint az örökös tartományokat.

A második — és talán még fontosabb — vitakérdés, amiben állást kell foglalnunk, az, hogy mennyiben vádolható a bécsi udvar politikája részrehajlással, megkülönböztetéssel. Igaz-e, hogy az uralkodók fejlettebb tartományaiknak kedveztek? Úgy gondolom, hogy az udvar nem meghatározott tartományokat vagy országokat, hanem inkább bizonyos foglalkozásokat vagy társadalmi csoportokat részesített előnyben vagy hátrányban. Nem az osztrák és cseh tartományok élvezték a vámpolitika előnyeit, hanem az ipar. Termékeik sokkal fontosabbnak bizonyultak az állam és a hadsereg számára, mint a mezőgazdaság termékei. Az udvarban az ipartól exportra alkalmas cikkek előállítását várták. Ausztria és Magyarország kereskedelme különben a 18. század végéig az utóbbi jelentős aktívumával folyt. Az udvarnak Magyarország nyereségét gazdaságon kívüli eszközökkel kellett mérsékelnie. A másik oldalon, amikor az udvar Magyarországot a közös vámterületből kirekesztette, Bécsben nem Magyarország egészét kívánták büntetni, hanem a magyar rendeket, mindenekelőtt a nemességet, amely 1749-ben elhárította Haugwitz gróf reformkísérletét, így a *Directorium in publicis et cameralibus* illetékességét a magyar ügyekben, valamint a nemesi adófizetés vállalását. Az Ausztria és Magyarország között emelt vámoknak az ausztriai gabona-, bor- és textilpiacot kellett az adófizető

osztrák nemesek és polgárok számára megvédeni a magyar földbirtokosok, vagy nemesi manufaktúratulajdonosok konkurenciája elől.

A Habsburgok közvetlen agrárpolitikája a 18. században Magyarországon ezek szerint meglehetősen ellentmondásos volt. A magyar mezőgazdaság fejlődése a 18. században jórészt valóban független volt tőle. Ezt a fejlődést inkább a török kiűzése utáni általános fellendülés, a népességszám megnövekedése, a városok gyarapodása, a század közepe óta bekövetkezett konjunktúra számlájára írhatjuk. Ezek a körülmények azonban végül mégis elválaszthatatlanok az állami politika más területeitől s attól a békés fél évszázadtól, amikor a háborúk már nem Magyarországon folytatódtak. Nem az udvar közvetlen gazdaságpolitikai intézkedései, hanem más — politikai vagy társadalmi vonatkozású — rendeletei járultak hozzá elsősorban a magyar gazdasági fejlődéshez. A fentieket figyelembe véve fogalmazhatjuk meg véleményünket, amely szerint az udvar politikája végül fontos szerepet játszott abban, hogy a magyar mezőgazdaság a 18. században nem jutott a válságba süllyedt lengyel mezőgazdaság sorsára.